

Jezička razrada *Isprave* Skender-baše – pratilje fojničke *Ahdname* u produkciji begovice

Indira Smajlović-Šabić

Filozofski fakultet u Tuzli

Rezime

Značajan doprinos bosanskoj jezičkoj produkciji XV st. stvara sadržaj i forma *Isprave* Skender-baše, odnosno njezine osobitosti u cijelosti: autohtono bosanično pismo predstavlja svjedodžbu kontinuiteta slavenske pisane riječi u dvorovima sandžak-bega i bosanskih begova, arhaičnim fonološkim (ijekavsko/ikavski refleks jata, učestalost neotiranih oblika, suglasničke skupine *čl-*, *čt-* i *vs-*), morfološkim (mlađi bosanski nastavci pri određenim deklinacijskim i konjugacijskim oblicima) i leksičkim produkcijama (sa značajnim udjelom posuđeničkoga korpusa, naslijeđene strukturne sheme) s nijansiranim spojevima žive govorne riječi, starobosanske običajnopravne frazeologije i terminologije, utjecaja srednjovjekovne književnojezičke tradicije ali s infiltriranim inovacijskim postupcima i izrazima nove kulture, tradicije i prakse. Izrazi su oslobođeni crkveno-slavenskih morfoloških i leksičkih sistemskih crta, s oplodotvorenim islamsko-osmanskim izražajnim karakteristikama, novim leksemama koje zbog semantičke važnosti već bivaju značajno uključene u narodni govor. **Ključne riječi:** begovica, refleks jata, suglasničke skupine, leksičko i stilističko raščlanjenje, struktura, majestetičko mi

DANA 28. MAJA 1463. GODINE dogodio se historijski susret jednog sultana i jednog fratra u srcu Bosne koju time načiniše pretečom tolerancije vjera u svijetu. Poveljom slobode ili fojničkom *Ahdnamom* islamsko-osmanski zakonodavac Mehmed II Fatih pokazuje gest tolerancije prema zatraženoj garanciji života i slobode ispovijedanja vjere za katolike. Sultan je *Ahdnamom* legitimirao prisutnost i djelovanje bosanskih franjevaca u Osmanskom carstvu nakon osvajanja Bosanskoga kraljevstva 1463. godine, i takvim činom *Ahdnamu* definirao prvim u historiji dokumentom koji garantira slobodu vjeroispovijesti i svih oblika vjerskog djelovanja, dokumentom nastalim 500 godina prije Opće deklaracija o ljudskim pravima 1948. godine. U odnosu na *Ahdnamu*, bliska sadržaju i svrsi biva *Isprava Skender-baše*, kojom 1486. godine otomanski valija-namjesnik u Bosni Skender-paša čini milost fra Angelu da slobodno hodi rusagom bosanskim. Ta isprava napisana na papiru koji je rađen rukom (Schopfpapier) više puta prelomljena je i pokazuje u spoljašnosti svojoj tragove starine. U visinu mjeri 30 cm, a u širinu 13.5 cm. Na vrhu je napisana tugra, ili kako se u samom tekstu veli “*gospodcki biljeg*”; na njemu se još i danas vide tragovi pijeska od tinjca, kojim bijaše posipan. Tugru sačinjava pobožni usklik („*el mulkju illa malik*”), što znači: “*O Stvoritelju svemira!*” Iza tugre slijedi bosančicom napisana sadržina isprave, dok je datum napisan na strani (Truhelka 1894: 609).

Općeprihvaćeno je mišljenje da u prvom stoljeću po osvajanju vlada uvjerenje da se domaći jezik može prevesti u pismo samo preko ćirilice, odnosno bosančice ili begovice, pa se stoga njom služilo ne samo domaće islamizirano stanovništvo već i turski zvaničnici u prilikama kada su vodili diplomatsku prijepisku sa susjedima, posebno s Dubrovnikom. Ćiriličke slavenske kancelarije radile su i na Porti u Carigradu, od sultana Murata II pa do Sulejmana II. U carigradskoj slavenskoj kancelariji pišu se fermani koji se šalju za Bosnu, Dubrovnik i Srbiju. Tako je narodni jezik u Bosni dugo iza osvajanja ostao isključivim uredovnim jezikom, dok se turski ograničio na šerijatske poslove, kao što se arapski ograničio na vjerske nauke (Truhelka 1911: 315; Nakaš 2010: 81).

Transliteracija teksta:

Mil(o)stiju Božju^{mь} i pov'eniε^{mь} veliko^{9a} go^spo^dara i veliko^{9a} amirь sultanь cara Fajazit^bega, mi g(ospo)^d(i)nь Sken^der^baša go^spo^darь bosan^ski davatь na znanε vsiε^{mь} i vsako^{mu} človiεku

komu se po^d(o)ba pre^d ko^ga lice dog(j)e sai naša kniga o^tvorena s naš^εm bil^εgo^mь go^spo^dck^εmь kako učini^hь mil(o)^sть počteno^{mu} kušto^{du} pra Angelu da si ho^di sl^bodno vsud^ε po rusag^u g(ospo)^d(i)na cara, i zvan^ь rusaga g(ospo)^d(i)na cara, ako bi hotio poči kakoe po ni^hь zakonu, da se ne zad^ε za n^ь nitko sluga g(ospo)^d(i)naa cara, ni turčin^ь, ni kaurin^ь, ni mart^ols^ь, ni n^εdan^ь človek^ь. Za toi mu učini^h mil(o)^sть (j)ere (j)e počteni redovni^kь i pake su nam^ь službeni negova bratia knez^ь Dom^sa i knez^ь Milutin^ь, (j)ere ima^ю takoi i knige g(ospo)^d(i)na cara. i a toi mu (j)e v^εra i r^εč^ь naša go^spo^dcka i da mu se toi ne potvori , dokle go^dε pravo i v^εrno ho^di. Na toi mu v^εra i r^εč^ь naša go^spo^dcka i sai naša kniga otvorena.

Pisano 1486. lito m(jese)c(a) avgusta 20. dan^ь.

Fonološka razrada

Isprava je pisana autohtonim bosaničnim pismom, što predstavlja značajan doprinos našoj historiji jezika jer određuje kontinuitet slavenske pisane riječi u dvorovima sandžak-bega i bosanskih begova (zbog čega se naziva i begovskim pismom ili begovicom), odnosno predočava da su se Osmanlije u početku svoje vladavine služile domaćim govorom i pismom, i to posve pravilno. Pismo u ovoj ispravi ima neke odlike običajne bosančice, naročito u znakovima Б, Є, С, б i u kraticama ю, љ. Oplodotvoren je skraćenički *specifikum* s nadslovnim pisanjem (pri vrhu slovnoga reda, u nadslovnom položaju), npr. *mil(o)^sti^o Bož^юm^ь* usljed čega dolazi do uštede prostora. Treba istaći da, ako je slovo izdignuto odmah iza slova prethodnika, onda mu to i jeste hronologija, a ako je slovo zabilježeno prije svojega slovnog prethodnika, to znači da se prethodno ili dignuto slovo javlja dvostruko, ispred i iza dignutoga slova ili ispred i iza prethodnoga slova, npr. *mart^ols^ь, sl^bodno, pov^εne^mь*. Ovakav se postupak znao definirati kao *non contractio* ili nepravdo skraćivanje nastalo usljed prepisivačeve pogreške, odnosno zbog nepažnje u prepisivanju, zbog čega su se slova naknadno dodavala.

Iako se *Isprava* smješta u posljednje dvije dekade srednjovjekovne faze razvoja bosanskoga jezika, odlikuje se u mnogo čemu arhaičnim fonološkim i morfološkim produkcijama. Suglasnički skupovi s *j odrazili su se još u općeslavenskome kao palatalni ili palatalizirani suglasnici, ali na ispravi su i dalje prvosnažni stariji oblici: *dog(j)e, bratia, zad^ε, kniga*. U istome kontekstu zabilježeni su i stari zamjenički oblici *negova* (rus. ego, polj. jego, bug. nego, bos. njeg) i *ni^hь*, iako se oblici s početnim *nj*, koje

je postalo jotacijom od inicijalnog *n*- po uzoru na spojeve proklitičkih prijedloga *кн*. i *вн*- + *(j)emu / ego poopćavanjem, šire naročito u XIV st. U prasl. i stsl. upotrebljavao se oblik G lične zamjenice, dakle *brat jego*. Taj je oblik proširen i u slov. (*njegov*) i bug. (*nègov*), a tvoren je od G jd. lične zamjenice *on*. Na tu je osnovu dodan sufiks proširen kod prisvojnih pridjeva *-ov*. Od XIV st. počeo će se ostvarivati konstrukcije u kojima se suglasnik *j* pozicirao prije nepalatalnog suglasnika s kojim se stapao u novi palatalni glas. Takvo progresivno jotovanje odnosilo se na glagole koji su se završavali na *-iti*, a oblikom *poći* od *poiti* > *pojti*, potvrđujemo i njegovu implementaciju na *Ispravi*. U domaćem korpusu lingvističkih bavljenja nametnuo se zaljučak da je u XVI st. ovo područje već zahvaćeno procesom novog jotovanja. S tim u vezi, *Isprava* je prilično arhaične produkcije s očuvanjem zapadnoštokavskoga pisanog manira, pa se može pomišljati i na namjerno čuvanje nejotovane formule, iako su paralelno prisutni i jotovani oblici, u interpretaciji oblikovanja literarnog manira.

Nakon zamjene jata nepalatalni glasovi dolazili su u dodir s glasom *j* od *jata* i davali odgovarajuće palatalne glasove, ali nije odmah došlo do najnovije jotacije pa i u tom slučaju uočavamo staru grafiju suglasničke skupine s digramom *ѣ*: *bilѣgo*^m. Popunjavanjem pozicija glasa *jat* grafemom *ѣ*, odnosno grafemima *н* i *є*, izbjegavanjem slova *jat* u vrijednosti posebnog vokala odraz je namjere da se zabilježi stvaran izgovor jednim, u osnovi, za tu priliku neuređenim pismom (Nakaš 2010: 96). Refleks jata na dijalekatskom području koje je osvojeno do polovine XV st. pokazuje vidljiva previranja i u *Ispravi*: digram *ѣ* umjesto dvofonemskog slijeda *j+e*: *bilѣgo*^m, *vѣra*, *vѣrno*, umjesto trofonemskog slijeda *i+j+e*: *rѣčь*, prema obliku *lito*. U *Ispravi* je *jat* ishodište ijekavskog i ikavskog refleksa, s većom frekvencijom u prvome slučaju *prѣdь*, *bilѣgomь*, *človѣкь*, *vѣra*, *rѣčь*, *godѣ*, što znači da se radi o ijekavskome tlu. Posvjedočeni leksički ikavizam jeste *lito* i povezuje se s pisarskim utjecajem, samo što je teško odgonetnuti s koje strane on dolazi. Primjeri s *-i-* na mjestima staroga *jata* karakteristični su i u savremenim govorima Bošnjaka u istočnoj Hercegovini (Peco 2007: 88), i obično se tumači utjecajem ikavskih govora. Prema mišljenju Belića, ikavizam se prvobitno razvio u bosanskome zapadnom govoru između Bosne i Vrbasa odakle se širio na sve strane.

Što se tiče uproštavanja vokalskoga sistema, *Isprava* i dalje bilježi poluglase u slabome položaju na kraju riječi koja završava konsonantom, u

duhu pisarskog manira, iako su oni odavno izgubili izgovornu vrijednost. Ali, i takvo pisanje nije dosljedno u svim primjerima. Suglasnički sistem bilježi značajnije pomake. Ispred prednjeg samoglasnika pravilom prve palatalizacije, suglasnik *g* izgovarao se umekšano, a fonetski je još u praslavenskome prešao u frikativ *g* > *dž* > *ž*, što potvrđujemo u obliku I jd. *božю^mь*, i obliku N jd. etnika *turčинь*.

Nestanak općeslavenskog suglasnika *š koji je nastao trećom palatalizacijom, te se u praksi vrlo rano izgubio, etiketiran je zapadno-južnoslavenskom inovacijom *prasl. *wichu* > *вѣсъ > *bos. sav.* U *Ispravi* se potvrđuju stare grafemske forme *vsѣmь*, *vsako^m*, *vsudѣ* u kojima možemo pratiti provodljivost progresivne palatalizacije ali ne i provodljivost metateze. Nakon progresivne odvila se regresivna palatalizacija koja je potvrđena oblikom *kneзь*, odnosno praslavensko *k* prešlo je u *z* ispred vokala *a*: *germ. kunningaz* > *stsl. кнѣзь* > *bos. knez*; *u* daje stražnji poluglas, nazal dobijen iz kombinacije, a ispred prednjeg poluglasa događa se palatalizacija.

Suglasnik *f* adoptiran je i adaptiran u starobosanskome kao jeziku primaocu uglavnom s posuđenicama iz latinskoga, kao što je i slučaj s primjerom *fra* (< lat. *frater*) koji je kratica italijanske riječi *frate* u značenju *brat*, a u domaćoj primjeni kao titula se stavlja ispred imena običnih katoličkih redovnika. U starijim razdobljima i u dijalektima suglasnik *f* često je zamjenjivan suglasnikom *p* pa i na analiziranome tekstu nalazimo oblik *pra Angelu*. Kako taj fonem nije bio sastavni dio vokalskog sistema govornog jezika, s njegovim zamjenjivanjem nastavlja se i u ovo vrijeme kada je značajan fond strane leksike s tim glasom postao svojina bosanskoga jezika. U krajišničkim pismima on se najčešće zamjenjuje s *p* i *v* (Nakaš, 2010: 245), a u *Ispravi* se pored s *p* mijenja i s etimološkim *b* u orijentalnome antroponimu, ličnom imenu sultana Bajazida: *Fajazit^bega*. Identično, suglasnik *b* potisnuo je etimološko *p* u liku *baša*: *Sken^der^baša*.

Od suglasničkih skupina izdvajaju se *čl-*, *čt-* i *vs-*, odnosno oblici: *človѣku*, *človѣ^čь*, *počteno^{mu}*, *poč^čteni*, *vsѣmь*, *vsako^{mu}*, *vsudѣ*. Do metateze u suglasničkoj skupini *vs-* dolazi u XIV st., ali do njezine izrazitije provedbe tek iza XV st. Stari pisci u većini slučajeva mnogo su se mučili s primjenom pravila asimilacije po zvučnosti, tražeći odgovarajuća grafijska rješenja često su znači pravili pogrešne suglasničke spojeve. Shodno tome, zabilježeni su oblici *go^opo^dckѣ^mь* i *gospo^dcka*, u produkciji prijelaznog rješenja u kojem se križaju izgovorna vrijednost i pisarska

tradicija. U obliku *mil(o)^stio* nakon izvršene denazalizacije i redukcije poluglasa spoj finalnoga *t-* i padežnog nastavka *-ju* za instrumental jednine, uz neprovedenu jotaciju nije dao očekivani refleks skupine **stj* u *ść*, odnosno asimilacijom u *šč*. Inicijalna suglasnička skupina *vs-* imala je stilsku vrijednost već u ranim krajišničkim pismima iz posljednje četvrti XV st. u kojima je zabilježena inverzija suglasnika u zamjenicama *usak*, *vse* > *svak*, *sve* (Nakaš 2010: 252).

Morfološka razrada

Do XIV st. deklinacijski tip u bosanskome jeziku pretrpio je izvjesni *metamorfozis*, sažimanje devet praslavenskih deklinacijskih tipova na tri glavna koji u sebi adoptiraju i adaptiraju ostatke starijega sistema, što je nerijetko znalo utjecati na zamjenu gramatičkoga roda ili po očekivanju deklinacijskog tipa pri imeničkoj vrsti. Takvom je stanju najveći doprinos ostvario prijeglas koji se dogodio još u praslavenskome razdoblju. Stari nastavak za I jd. *-ьтъ* zamijenjen je prema suglasničkoj promjeni nastavkom *-емъ*: *пов'енѣмъ*, odnosno prednji samoglasnik *e* izdominirao je pred stražnjim samoglasnikom *o* koji se snažno nametao pod utjecajem *o*-osnove pa je zabilježena i pojava mlađeg nastavka *-om* s poluglasom na kraju koji je svakako bez izgovorne vrijednosti: *билѣгомъ*. U pogledu ženskoga roda, crkvenoslavenski nastavci *-ejQ* i *-ojQ*, zbog gubljenja nosnih samoglasnika prešli su u *-uju* i *-uju*, ali su pod utjecajem govornoga jezika često bivali podložni odstupanju od iznesene paradigme, odnosno kontrakciji *-uju*, *-uju* > *u* ili utjecaju *i*-osnova koju bilježimo i u analiziranom spomeniku: *mil(o)^stio*, pa su upravo takvi oblici I jd. glavne promjene ili *i*-osnova i prevladali. U L jd. imenica m. r. nalazimo mlađi nastavak *-u*: *po rusag^u*, *po zakonu*.

Nad genitivnim gramatičkim morfemima *-ago* i *-ego* koji su imali odliku oblikovanja najbrojnijih slavizama sada su premoć ostvarili bosanski morfemi *-oga* i *-ega*: *veliko^a*. U D jd. m. r. zamjenički nastavak *-omu* prevladao je pridjevski nastavak *-umu*: *počteno^{mu}*.

U XV st. u bosanskome prezentski nastavak *-m* < **-mъ* < **-mi* iz malobrojnih atematskih glagola prenesen na gotovo sve tematske glagole. Zamjena tematskog nastavka za 1. lice jd. atematskim prvo je zahvatila glagole s prezentskom osnovom na *-a*, tipa *daju* > *dam* poslije XIII st., potom se proširila na glagole s prez. osnovom na *-i*: *hodi* > *hodim* > *hodi*, i *-e*: *dojdu* > *dojdem* > *dojde*, *zadju* > *zadjem* > *zadje*. Kod glagola *dati*

u analiziranom dokumentu uzeta je proširena osnova od oblika *davati* pa imamo oblik *davam*.

Leksička i stilistička razrada

Stvarna jezička historija bosanskoga naroda i njegova prostora upozorava na jak strani utjecaj koji je izvršen u XV st. osmanskim osvajanjem, na stabilan srednjovjekovni kontinuum. Mnogobrojno šarenilo utjecaja pokazuju tri različita povijesna pisma (bosančica, arebica i latinica), neujednačeni slovoписi i pravopisi te različiti kriteriji orijentaliziranja, latiniziranja, talijaniziranja, germaniziranja i mađariziranja domaćeg leksičkog fonda. Mnogi su zapisi ostali u naslijeđu kao rezultat takvih utjecaja.

Većina riječi *Isprave* pripada osnovnom leksičkom fondu. To su svakodnevne riječi za označavanje predmeta, bića, pojava, radnji. Većina su riječi narodne, izvorne slavenske (*milost, bog, poveljenje, car, podoba, pake, godje, braća* itd.). Samo one kojima se obilježavaju neki administrativni (*amir, sultan, beg, paša*) ili islamski narodni pojmovi iz opće upotrebe (*kaurin*) po porijeklu su orijentalne riječi, ali su i one vjerovatno u to vrijeme široko proširene u narodnom jeziku. S obzirom na to da se na domaćem prostoru zatiče prožeta kršćanska doktrina, razumljiv je i značajan udio latinizama i grecizama (*kustos, fra, martolos, redovnik*). Riječ *knez* avarskoga je, a *rusag*, po svemu sudeći, mađarskoga porijekla, a za oblik *kniga* nailazimo na tumačenje u vezi s turkijskim (protobugarskim) porijeklom (Mihaljević 2009: 345).

Najfrekventniji likovi u službi su označavanja društvenih uloga, a u toj domeni izrazito velik udio bilježi slavenska osnova *gospod-* koja se javlja devet puta u pridjevskoj ili imeničkoj produkciji: *go^spo^darь, g(ospo)^d(i)нь, go^spo^dckie^mь, go^spo^dcka*. Imenica *gospodin* prema baštinjenome kancelarijskom obliku sa specificiranim znacima skraćivanja //·r://:rN:/ (Nakaš 2010: 350), javlja se također u kontrakcijskome ali ipak novome liku – *g^dнь, g^dna*. Iako očekivane, ne nailazimo na skraćene oblike primjera *go^spo^darь, go^spo^dckie^mь, go^spo^dcka*.

Leksika naslijeđena iz prethodne tradicije

car Od slavenskoga oblika *сѣзгь* kontrakcijom će nastati oblik *car*, m. prema f. *carica* u XIV st., (*bos., bug. car, mak. carot*) koji kod Rusa i Bugara najprije označava bizantskoga vladara, onda i

domaćeg, ali ujedno znači i *kralj* (*bos. kralj, bug. kral, mak. kralot, polj. krol, rus. korol*), a kod Nijemaca se od istoga oblika producira riječ *Kaiser*. Za oblik *цѣсарѣ, cesarѣ* > *car* obično se misli da je od got. *kaisar* = *biz. καῖσαρ* (odatle također *germ. Kaiser, mak. kajsar, tur. Kazser, ar. Qazsar, hebr. Keisár, perz. Ghazsar*), što je prema Bruckneru posuđeno između IV i V st. Kod ove internacionalne posuđenice bizantski i germanski naziv nastao je od punog rimskog carskog naslova *imperator caesar* (slijedi ime cara) *augustus*, odakle Mađari posuđiše *császár*, Turci *casar*, Litavci *cesor(i)us*, Španci, Francuzi, Portugalci *caesar*. Dok je u grčkom, germanskom i arapskom latinski akcenat na *ae* > *ai* (u sakralnom jeziku) očuvan, u slavinama je naglas na *-ar* (*strus. carѣ, czar, rus. tsar, car, bug. car, tsar, mak. carot, polj. cesarz*). Prema starolatinskom primjeru *cesarius*, ovaj lik uči će i u polje antroponimijske formule cognomena i pri tome ostvariti izrazito plodonosno tlo. Najpoznatiji vlasnik cognomena bio je rimski vojskovođa Julius Caesar.

brat Sveslavenska riječ iz praslav. doba, baltoslav. i ie. riječ kao izraz za krvno srodstvo prvoga koljena. Potječe od ie. osnove *bhrā-*. U starocrkvenoslavenskom postojala su dva oblika *bratrѣ* i *brait*. Od oblika bez *-r* stvoren je još u praslav doba kolektiv *brātua* > *braća* (XIII st.), stcslav. *bratija*.

knjiga Sveslavenska i praslavenska riječ *kíniga*, početno *knj-* nastalo je iz *kn-* < stcslav. *kíniga*. O postanju postoji više mišljenja. Najvjerojatnije je mišljenje finskog slavista Mikkole, koji uči da je to iranska kulturna riječ, u vezi s asirskom *kunukku*, arm. *Knikc* "pečat", oset. *k'iunugä*. Prema tom tumačenju odatle je madž. *könyv* i mordv. *koňov*. Ako je tako, u praslavenski je i mogla doći samo posredovanjem Avara, koji dadoše i drugu riječ civilizacije *biljeg*, turskog porijekla. U prilog njihova posredovanja govori možda tur. sufiks *-či* u *kbniqbčii* > *strus. knigočei*. Riječ se smatra slavenskom izvedenicom obrazovanom sufiksom *-iga* (upór. *krug*, v.) od slav. korijena **kznb* u značenju *panj* (Skok, 1971:109).

knez Sveslavenska i praslavenska riječ (**kъnWzъ*), po općem mišlje-

nju praslavenska posuđenica iz pragerm. *kuningaz, što je vjerojatnije negoli od got. *kuniggs, nvnjem. *König*. To je germanska izvedenica s pomoću sufiksa *-ing*, koji izražava descendenciju kao naše *-ič*, od osnove *kuni* “rod, pleme”. Ona je u prasrodstvu sa *čedo* (v.). Prema tome je pragerm. *kuningaz semantički isto što naše *plemić* (v.), *plemenit*. Identičnost značenja objašnjava razlog za praslavensku pozajmicu.

Leksika stranoga porijekla

Jedan dio leksike stranoga porijekla preuzet je korespondencijom iz hrvatskih kancelarija zajedno s nekim drugim dijalekatskim specifičnostima. Mnoge su riječi povezane s kršćanskom vjerom u bosanski dospjele preko hrvatskoga kao jezika posrednika, odnosno iz obrazovanog romanskog dijalekta sjeverne Italije, pri čemu treba imati na umu da je biskupija u Akvileji odigrala važnu ulogu u pokršćavanju Slavena u alpskom, panonskom i jadranskom prostoru u VII i VIII st. U analiziranoj ispravi posvjedočeni su sljedeći latinizmi i hungarizmi:

kustos Lat. *custoc*, ital. *curatore*, engl. *curator*, njem. *kurator*, rum. *custode*, češ. *kurator*, rus. *kzrator*, mak. *kzratorot* – čuvar, nadzornik, crkvenjak, čuvar kulturnog naslijeđa, kod franjevaca predstojnik jedne kustodije, skupine samostana ili provincijalov zamjenik. Budući da su provincije bile silno prostrane, radi lakšeg upravljanja podijeljenje su na okružja a svako od njih sastojalo se od više samostana i gvardijana. Ta su se okružja zvala kustodije i svakom je upravljao poglavar koji je imao naziv *kustos*. Premda je on bio pravi prelat s redovnom vlašću u svojoj kustodiji, ipak je bio podložan provincijalu. Tako je ponekad u jednoj provinciji bilo više *kustosa*. Svi su bili obavezni ići na generalni kapitul i tu su imali pravo glasa sa svojim provincijalom. Tako je bilo sve do vremena pape Nikole IV, koji je izdignut na čast papinstva 1287., a prije je bio provincijal u Dalmaciji. Da bi se izbjegli veliki troškovi, papa je odredio bulom u mirno stanje *Ad statum pacificum*, da svi *kustosi* iz jedne provincije odaberu jednoga između sebe da ih on sve zastupa, čime je nazvan *kustosom* *kustosa* (Lastrić 2003: 118).

fra Lat. *frater*, kratica talijanske riječi *frate*, tal. i rum. *frate* prema fr. *frère* s disimilatornim gubitkom *r* u drugom slogu. Fratar je titula koja se stavlja ispred imena običnih katoličkih redovnika.

martolos Lat. *martialis* – ratnički, borben čovjek boga Marsa (boga rata) kod starih Rimljana. *Martol-* je bio i vrlo frekventna osnova za antroponimijsku građu u domaćem regionu između XIII i XV st. Godine 1282. spominje se Marija Martoli de Bosna na prostoru između Dubrovnika i Stona (Vego 1972: 110–111), Martolus Culena s ugovora o zakupu brodova iz 1299. godine (Pezelj 2006: 83–104), Vlah Martoli de Latinica, koji se spominje na kreditnom ugovoru iz 1477. godine (Voje 1977: 393).

rusag Mađ. *orszag* (Nezirović 2004: 67) od starijeg *orszoghaz* u značenju skupštine. Razvojni je proces ugarskih utjecaja na području plemićkih prava (“vjere gospodske”), formi političkog djelovanja, konstitutivne uloge plemstva u državi, koncepta krune i državnih simbola (Ćirković 1973: 35–36), sazrijeva na prijelomu iz XIV i XV st. kada ugarska oznaka za državu ”*ország*” – u iskrivljenom domaćem obliku *rusag* (Truhelka, II: 98), postaje trajnom oznakom za stalešku državu i staleško predstavništvo – sabor (Solovjev 1933: 87). Upravo je u tom obliku naslijeđena iz srednjovjekovne tradicije te zadržana u sadržaju krajišničkih pisama (Nakaš 2010: 374).

Posuđenički dio orijentalne leksike svodi se na imenice koje označavaju administrativne pojmove:

paša Evropski turcizam (tur. *paşa*, rum., bug. *paša*, *pašaläk*, arb. *pasha*) iz turske administrativne terminologije u značenju visokog dostojanstvenika ili vojnog lica (Škaljić 1966: 511). Turska je riječ bila prvobitno naziv nalik u zapadnjaka nazivu *ekscelencija* za generale i civilne funkcionere koji imaju rang vezira. U početku turske povijesti dobivali su ga ljudi koji su se istakli (Skok 1971: 617). Izdavalatelj isprave, Skender-paša, identičan je sa sedmim bosanskim sandžak-begom Iskenderom, koji je prvi put godine 880. po H. (1475.), a drugi put 890. (1485.) godine bio na čelu uprave u vilajetu Bosna. Zanimljivo je da se u ovoj

ispravi Iskender naziva bašom, dok nam dosada poznati izvori kazuju da su bosanski sandžak-bezi, tek počevši od Ferhada godine 993. po H., dobili naslov *paša* (Truhelka 1894: 609).

amir Arapskog je porijekla *ar. āmir* u značenju zapovjednika.

sultan Balkanski je turcizam arapskog podrijetla (*ar. sultan* “gospodstvo > vladar”, posuđenica iz aramejskog *šalat* “vladati”, *tur. sultan, sultaniye*) (Skok 1971: 360).

Struktura Isprave

Srednjovjekovne javne isprave strukturalno se sastoje od protokola ili uvoda, korpusa ili teksta i eshatokola ili zaključka teksta. *Ispravu* Skender-baše odlikuje sljedeća struktura:

- **Tugra ili tughra** zapravo je kaligrafski amblem ili potpis sultana Osmanskog carstva, u našoj ispravi Bajazita II, koji je vladao 1481–1512. godine. Amblem se nalazio na svim zvaničnim dokumentima i prijepiskama. Tugra bi bila oblikovana početkom sultanove vladavine i dvorski kaligraf, ili *nişancı* (*/nišandži/*) u osmanskoj, dijak u bh. srednjovjekovnoj praksi iscrtavao ju je na pisane dokumente. Na *Ispravi* je tugra, ili kako se u samom tekstu veli “*gospodcki biljeg*”, na vrhu napisana u obliku i sadržaju pobožnog usklika.

- **Invokacija** je formula kojom se zaziva ime Božije: *Mil(o)^stiŭ božju^mь*.

- **Intitulacija** je dio u kojem se imenuje osoba, osobe ili vlast koja izdaje ispravu: *pov^lenŭ veliko^a go^spo^dara i veliko^a amirŭ sultanŭ cara Fajazit^bega, mi g(ospo)^d(i)nŭ Sken^der^baša go^spo^darŭ bosan^ski*.

- **Inskripcija** daje opći oblik, tj. spominju se svi koji će vidjeti ispravu: *davamŭ na znanŭ vsŭmŭ i vsako^{mu} človi^{ku} komu se po^d(o)ba pre^d ko^a lice dog(j)e sai naša kniga o^tvorena s našŭm bilŭgo^mь go^spo^dckŭmŭ*. Ponovna inskripcija kao adresa, odnosno svečano imenovanje osobe kojoj se izdaje isprava: *kako učini^h mil(o)^stŭ počteno^{mu} kušto^u pra Angelu*.

- **Promulgacija** je data u vidu kratke formule kojom se objavljuje sadržaj isprave: *da si ho^di sl^bodno vsudŭ po rusag^u g(ospo)^d(i)na cara, i zvanŭ rusaga g(ospo)^d(i)na cara. Ako bi hotio poći kakoe po ni^h zakonu, da se ne zadŭ zanŭ nitko sluga g(ospo)^d(i)naa cara, ni turčinŭ, ni kaurinŭ, ni mart^olsŭ, ni nŭdanŭ človi^kь*.

- **Dispozicija ili ekstenzija** predstavlja zasluge izdavanja pravnoga čina: *za toi mu učini^h mil(o)stь (j)ere (j)e počteni redovni^kь i pake su namь službeni negova bratia knezь Dom^ša i knezь Milutinь.*

- **Koroboracija** je navod kojim se garantira pravni čin: *a toi mu (j)e vĳera i rĳečь naša gospo^dcka.*

- **Finalna klauza** kratka je formula u zaštitu učinka pravnog čina *da mu se toi ne potvori, dokle go^dĳe pravo i vĳerno ho^di. Na toi mu vĳera i rĳečь naša go^spo^dcka i sai naša kniga otvorena.*

- **Datacija** je informacija o vremenu sklapanja pravnog čina: *pisano 1486. lito m(jese)c(a) avgusta 20. danь.*

Od stilogenih elemenata najprije se ističe stilizacija pravnoga teksta u 1. licu jednine *za toi mu učini^h mil(o)stь (j)ere (j)e počteni redovni^kь*, izvrstan doprinos individualizaciji u ovakvome kontekstu stvara i upotreba lične zamjenice 1. lica množine umjesto 1. lica jednine, koje se naziva carsko, kraljevsko ili majestetično “mi” a koje je u službi produciranja uzvišenoga govora pa s tim u vezi bivalo je i najčešće govovima vladara: *mi g(ospo)^d(i)nь Sken^der^baša gospo^darь bosan^ski davamь na znanĳe vsĳemь i vsako^{mu} človĳeku komu se po^d(o)ba pre^d ko^a lice dog(j)e sai naša kniga o^tvorena s naše^m bilĳego^mь go^spo^dckĳemь kako učini^hь mil(o)stь počteno^{mu} kušto^{du} pra Angelu da si ho^di sl^bodno vsudĳe po rusag^u g(ospo)^d(i)na cara, i zvanь rusaga g(ospo)^d(i)na cara...* Takvo “mi” zastarjelo je u većini današnjih slavenskih jezika, ali kontinuum i dalje bilježi u poljskom, posebno u govoru svećenika.

Figurama ponavljanja, anaforam: *veliko^a go^spo^dara i veliko^a amirь sultanь cara Fajazit^bega... da se ne zadĳe za nь nitko sluga g(ospo)^d(i)naa cara, ni turčinь, ni kaurinь, ni mart^olsь, ni nĳedanь človĳe^kь... toi mu (j)e vĳera i rĳečь naša gospo^dcka i da mu se toi ne potvori, dokle go^dĳe pravo i vĳerno ho^di. Na toi mu vĳera i rĳečь naša go^spo^dcka i sai naša kniga otvorena, anadiplozom da si ho^di sl^bodno vsudĳe po rusag^u g(ospo)^d(i)na cara, i zvanь rusaga g(ospo)^d(i)na cara, polisindetonom (j)ere (j)e počteni redovni^kь i pake su namь službeni negova bratia knezь Dom^ša i knezь Milutinь, (j)ere imaю takoi i knige g(ospo)^d(i)na cara* ostvaruje se određeni koncinitet retoričko-ritmičke tenzije, kao arhetipska formula srednjovjekovlja, kontinuirano kultivirana kao samobitna stilizacija za postizanje svečanijeg tona i donekle usporavanja tempa kazivanja. Ovom vidu stilizacije doprinosi i ponavljanje frazema *naša kniga otvorena*, a sama registracija frazeološke građe stvara zasebnu stilogenost. Posebno se izdvajaju frazemi:

dati na znanje – obavijestiti;
pred čije lice dođe – ko pročita;
otvorena knjiga – važeći dokument;
učiniti milost – smilovati se.

Epitetima uz vladarske titule podiže se razina ekspresivnosti iskaza i doprinos težnji za maksimalnim vrednovanjem, adaptaciji i adaptaciji vrhovnoga biljega: *veliko^a go^spo^dara* i *veliko^a amir^b sultan^b cara Fajazit^bega*, *mi g(ospo)^d(i)n^b Sken^der^baša gospo^dar^b bosan^ski*. Pri tome, ulogu forticije osnovnoga značenja imaju kontaktnosinonimski parovi. Ukrasni pridjev stilizira i primatelja isprave *počteno^{mu} kušto^du pra Angelu*, koji je dakle *počteni redovni^kb*.

Prethodno navedene osobitosti stilizacije *Isprave*, koju čine nijansirani spojevi žive govorne riječi, starobosanska je običajnoppravna frazeologija i terminologija, utjecaj srednjovjekovne književnojezičke tradicije ali s infiltriranim inovacijskim postupcima i izrazima nove kulture, tradicije i prakse. Izrazi su oslobođeni crkvenoslavenskih morfoloških i leksičkih sistemskih crta, s oplodotvorenim islamsko-osmanskim izražajnim karakteristikama, novim leksemama koje zbog semantičke važnosti već bivaju značajno proširene u narodni govor. Inovacije se zameću već na početku – tugrom i invokacijskom formulom koja je potisnula crkvenoslavenski stereotip *U ime oca i sina i svetago duha* konciznom formulom *Mil(o)^stiЮ božЮ^mb*.

Zaključak

Nakon zapadnojužnoslavenskoga jezičkog zajedništva u starobosanskome se oplodotvorio izvjesni jezički diferencijal, pa je većina glasovnih promjena zahvatila štokavske bosanske govore na temelju kojih će se izgraditi standard. Pokazivač takvih promjena jeste i *Isprava Skender-baše* iz XV st., koja ujedno manifestira i veću važnost zbog produkcije i nadolazećeg osmanskog manira koji će također ostvariti značajan doprinos pri izgradnji bosanskoga jezičkog *specifikuma*. Zabilježene su sljedeće promjene: *prijelaz jt > ć (poći)* uz supostojeane nejotirane oblike (*znati^ĕ, dog(j)e, bratia, zad^ĕ, knjiga*), promjena *ě > ije / je / i (bil^ĕgo^mb, v^ĕera, v^ĕerno, r^ĕč^b, lito)*. Od suglasničkih skupina izdvajaju se *čl-*, *čt-* i *vs-*, odnosno oblici: *člov^ĕku, člov^ĕk^b, počteno^{mu}, počteni, vs^ĕm^b, vsako^{mu}, vsud^ĕ*. U morfološkoj razini zabilježeni su mlađi nastavci za oblike GDIL

jd., nad starim genitivnim morfemima *-ago* i *-ego* premoć su ostvarili morfemi *-oga* i *-ega* (*veliko^{ga}*), u D jd. m.r. zamjenički nastavak *-omu* prevladao je pridjevski nastavak *-umu*: (*počteno^{mu}*), stari nastavak I jd. *-ѣмъ* izdominirali su *-емъ* (*pov'ent^{emъ}*) i *-ом* (*bil^{omъ}*) u m. r., te stegnuti nastavak *-ju* u ž. r. (*mil(o)^{stiju}*), u L jd. imenica m. r. bilježimo mlađi nastavak *-u* (*po rusag^u*, *po zakonu*). Glagolski nastavci u prezentu imaju odliku atematskog *-мъ*, odnosno *bos. -m* (*davam*). *Ispravu* Skender-baše odlikuje sljedeća struktura: tugra, invocacija, intitulacija, inskripcija 1, inskripcija 2, promulgacija, dispozicija, koroboracija, finalna klauza i datacija. Od stilogenih elemenata najprije se ističe stilizacija pravnoga teksta u 1. licu jednine kraljevsko ili majestetično “mi”, figure ponavljanja, starobosanska običajnoppravna frazeologija i terminologija, utjecaj srednjovjekovne književnojezičke tradicije ali s infiltriranim inovacijskim postupcima i izrazima nove kulture, tradicije i prakse ■

Linguistic Realisation of Skender-basha's Document Accompanying the *Adhnama* of Fojnica in the Production of *begovica*

Indira Smajlović-Šabić
Faculty of Philosophy, Tuzla

Summary

Particularly important in the Bosnian linguistic production of the 15th century is the forma and content of Skender-basha's Document, i.e. its particularities: indigenous *bosančica* script is a testament of continuity of Slavic writing in the courts of sanjak-beys and Bosnian beys in general; archaic phonological forms (ijekavian and ikavian reflexion of *jat*, frequency of non-transformed forms, consonant groups *čl-*, *čt-* and *vs-*), morphological (later Bosnian suffixes in certain declinations and conjugations) and lexical forms (with a considerable share of borrowings, with inherited structural patterns) with nuanced combinations of spoken language, old Bosnian phrases of customary law, influences of medieval linguistic tradition, through with infiltrated innovations and expressions of new culture and practice. Expressions are free from morphological and

lexical elements of Church Slavic, with pronounced Ottoman-Islamic elements and new lexemes, which spread into the vernacular due to their semantic significance.

Key words: *begovica*, *jat* reflexion, consonant groups, lexical and stylistic analysis, structure, the royal *we*

Literatura

- Anđelić P. (1975/76): “Barones regni i državno vijeće srednjovjekovne Bosne”, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, XI–XII., Sarajevo, 43–44., nap. 70.
- Ćirković, S. (1964): *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd.
- Ćirković, S. (1973): “Odjeci ritersko-dvorjanske kulture u Bosni krajem srednjeg veka”, Radovi sa simpozija: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Izdanja Muzeja grada Zenice, III, Zenica.
- Ćirković, S. (1974): “Rusaška gospoda”, *Istorijski časopis*, XXI, Beograd.
- Lastrić, Filip (2003): *Pregled starina Bosanske provincije*, Bosna Srebrena, Sarajevo
- Nakaš, Lejla (2010): *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Bosnistika, Sarajevo.
- Nezirović, Muhamed (2004): *Krajišnička pisma* Preporod, Sarajevo.
- Pezelj, Vilma (2006): “Pomorske havarije u dalmatinskom statutarnom pravu”, *Zbornik radova*, Split, Vol. 43, no. 1.
- Peco, Asim (2007): *Govori istočne i centralne Hercegovine*, Bosanske filološko društvo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Izabrana djela Asima Pece, knj. I, Sarajevo.
- Skok, Petar (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Solovljev, A. (1933): *Pojam države u srednjovjekovnoj Srbiji*, Godišnjica Nikole Čupića, XLII, Beograd.
- Stipišić, Jakov (1991): *Pomoćnopovijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb.
- Škaljić, Abdulah (1966): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Truhelka, Ćiro (1889): “Bosančica – prinos bosanskoj paleografiji”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, I/1889, 65–83.
- Truhelka, Ćiro (1894): “Isprava Skender-baše od godine 1486.”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, VI 4.
- Vego, Marko (1972): “Postanak imena Bosna i Hercegovina”, *Pregled*, god. 62, Sarajevo
- Voje, Ignacij (1977): *Ekonomske veze između Dubrovnika i Dalmacije*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Radovi 10, Zagreb.